

УДК 821.161.3-84.-07. В. Стефаник

ББК 823(4 Укр.)

СТЕФАНИКІВ ПОРТРЕТ ЕМІГРАНТА

(До стодвадцятиріччя українського поселення в Канаді: 1891-2011)

Я. І. Розумний

Манітобський університет, кафедра славістики;

м. Манітоба (Канада)

У статті розкрито проблему художнього зображення образу емігранта в новелістиці В. Стефаника. Праця приурочена до 120-річчя українського поселення в Канаді 1891-2011 р.

Ключові слова: емігрант, соціальна прірва, мала проза, портрет, новеліст, Василь Стефаник, епістолярій.

Незважаючи на різноманітність синоніміки слова "емігрант" (переселенець, вигнанець, утікач тощо) й часто полярну інтерпретацію цього соціально-політичного феномена (від співчуття до ревнощів та оскарження в національній зраді), еміграція ніколи не є актом добровільного вибору.

Василь Стефаник, перший в українській літературі аналітик цього явища, назвав його "і болем, і поезією" розлуки з рідними й близькими, розриву із землею в найширшому її розумінні, востання в новий, часто неприхильний побут і культурний ґрунт. Це біль компромісу, роздвоєності, комплексу меншинності й меншовартості, повної самотності, а часто також відчуження або втрати власних дітей. Це приреченість на всихання духовних коренів і повільне самозречення.

Травми загострюються, коли емігрант позбавлений будь-якої духовної підтримки з боку покинутого материка, й поглиблюються, якщо на батьківщині трактують його як зрадника чи ворога. У цьому випадку, як порятунок, емігрант змушений створювати собі іншу, часто казкову, вітчизну. Вона звичайно межує з ідеалом, відкидає реальності і цим поглиблює прірву між батьками-емігрантами та їхніми дітьми. Наступає чи не найбільша драма емігранта – почуття вини за порушення свого батьківського покликання й продовжування роду.

Розглянемо Стефаникову концепцію емігранта на основі його листування, публіцистики й громадських виступів та літературної творчості. Новели на тему еміграції – це глибокий аналіз письменником особливостей української колективної психіки і тих зовнішніх чинників, що часто зумовлюють і вирішують поведінку особи і громади в часи найважчих випробувань. Це, в основному, студії стику "чуттєвого" й "вольового" в національному характері.

У листуванні Стефаника з приводу першої масової еміграції галицьких і буковинських селян наприкінці минулого століття розкривається емоційний обсерватор, що гострими метафорами й експресіоністично згущеними мазками малює картини втрати. У листах до Ольги Кобилян-

ської Стефаник описує розпачливі картини розгублених і переляканих українських селян, що тікали зі своїх осель, як від "татарської навали". "Виділи би-сте, – пише він, – сотки синіх, спечених губів ... чули бис-те захриплий голос бесіди руської, що відбивається від мурів і розходиться одним заржавілим гомоном по чужій стороні... Шалений плач, ламання рук і прокльони" [1, 424-425]. І такою напругою пронизані всі листи, часто сповнені докорів на адресу галицької інтелігенції, на його думку, байдужої до селянської драми.

У публіцистичних і громадських виступах, опираючись на розповіді селян, Стефаник торкається суті тієї "заїлої волі втечі" й шукає причин цього явища, зокрема, у самому селянинові та зовнішніх обставинах. В основному масова еміграція до Канади була зумовлена чужою політичною й економічною силою (яку Стефаник окреслює евфемізмом "пани" й "орендарі"), що доводила з природи достойного й незалежного господаря до повного зубожіння та почуття культурної й політичної неповноцінності! Вповні ізольований від європейського сільськогосподарського прогресу, позбавлений елементарної освіти, контрольований і експлуатований етнічно чужою адміністрацією й капіталом, підавстрійський український селянин болів майбутнім своїх дітей і думав, як ділити між ними нечисленні морги. До меж сакральності він вірив у землю як єдине джерело свого існування, у співанки предків та в церкву – місце своїх таких скарг, надії на вищу справедливість і катарсис від віковичного почуття болю й провини. Селянин був самотнім на власній землі, топився в корчмі й боргах, і тому мусив іти туди, де обіцяли землю і волю. "Кого-м чув, хто рот отворив, – говорив Стефаникові буковинський селянин, – та й відраджував, аби не йти. Але нікого ще не було, аби мужика пожалував, як не міг собі дати ради в селі. Хто прийшов та й лиш би брав..." [2, 319].

У статті "Для дітей" [3] Стефаник доводить, що малоземельне й безземельне селянство та наймити виїжджати за океан не були спроможні. До Канади емігрували "кількаморгові і незадовжені" селяни, яким після продажу майна могло залишитись на дорогу 500 – 800 ринських злотих. Це здебільшого були відважні й енергійні газди, і емігрували вони до Канади "не з крайньої нужди", але "для дітей", котрі в підавстрійській Україні не мали перспектив [4, 318-319].

У цій же статті Стефаник критикує галицьких політичних діячів та послів, що навколо австрійського намісництва "аркана танцювали", аби лиш удостоїтись привілеїв, і нехтували селянином, що без "розкладу їзди" в руках і без перекладачів тинявся з дрібними дітьми по краківських та гамбурзьких бруківках, стаючи жертвою різних агентів і спекулянтів. Докоряв галицькій "Просвіті" [5], "багатому "Дністрові" й товариству Шевченка, що не подбали вислати до Канади людину, яка вивчила б тамтешні умови й приготувала б емігруючим який-небудь довідник про ту країну [6]: "не давали б тих дітей на поталу" [7, 321].

Цим докором Стефаник хотів не лише вказати на соціальну прірву, а й загострити чуйність галицької інтелігенції до іншої вагомої небезпе-

ки. Спостерігаючи масовий ісход "руських мужиків до Канади", польська газета "Czas" почала відроджувати давній польський план заселення спорожнєлих українських земель етнічними поляками. Руські мужики бояться, щоб їх земля не перейшла в "чужі руки", то зробім так, аби не перейшла, – цинічно писав "Czas" [8, 322]. І тому збереження українського етнічного субстрату на своїй землі Стефанік вважав нагальнішим завданням, ніж "Bealpolitik" галицьких партій, руський університет та друкування матеріалів для "чужих академій" чи досліджування "титл" з десятого й одинадцятого століття [9, 321].

Була ще й інша, чисто психологічна, обставина Стефанікової критики галицької "касти" "в рукавичках". Вона стосувалася насамперед чиновництва, яке не усвідомлюючи, що своїм підневільним психічним складом воно мало чим відрізняється від мужика, відкидало Стефанікову правду про селянина, називаючи її "песимізмом". "Я не люблю говорити, що мужики є скривджені, – писав Стефанік. – Може, ви, інтелігенти, делікатні, переніжені, часом бідніші, як вони... Я вам напняв струну мужицької душі... розтягнув ці нерви так, що вони грають, як у Бетовена, то звідки ви маєте право казати, що я песиміст?" [10, 98-99].

Непорозуміння щодо Стефанікового "песимізму" впливало не тільки з підсвідомости встиду, а й невисокої літературної освічености багатьох читачів та інтерпретаторів. Читали Стефанікову букву, але недобачували в ній узагальнення величі й трагедії української душі. Вичитували соціальну нужду або модні "ізви" в його новелах, але не вилушчували глибшої суті в його персонажах чи на перший погляд незначних побутових сценах. "А як є десь у мене, – говорить Стефанік, – бідне хлопчище, якого мама посилає із дзбаночком по воду, і воно мусить іти, – то чи в цьому не можна би, наприклад, бачити так само доброго зразку колосальної дисципліни?" [11, 99].

Третя причина еміграції галицького й буковинського селянства містилась у психіці самого селянина, в його знеособленості й зневірі у власні сили. Натомість весь біль, тугу й мовчазний бунт селянин розчиняв у "красних співанках" предків, а перекласти їх на мову діючого протесту був психологічно нездатний, та й не слухав тих, хто його усвідомлював. "А я вже тільки бив о мур мужицької впертости до просвіти і злуки, – говорив Стефанік, – і мур стоїть, як стояв, а я ходжу з розбитою головою і закривавленим серцем... або зробимо з вас мужиків народ, або упадем... Подумайте, яка завдача: з мужиків – народ" [12, 488].

Як приклад, здорової антитези він ставив русівчанам організованість німців і чехів, які "все dokonують спільними силами, жаден не ходить самопас. А ви оден дім собі самим не годні збудувати" [13]. Пряму причину цього Стефанік добачував у ще панцизняній ментальності селянина, якого до того ж у церкві "ганьблять", у школі б'ють його дітей "за краков'яки", а в місті, "у жаднім уряді", ні він, ані його мова не має пошани. "І ти мовчиш?" [14, 488]. Втім, цей докір гніву й любови Стефанік злагіднює в листі до Кобилянської: "Я люблю мужиків за їх тисячолітню тяжку історію, за культуру, що витворила з них людей, котрі

смерти не бояться" [15, 488]. Він розумів цю "мужицьку впертість" як самозахист тонкої селянської душі, що, наче струна, простягалася "межи двома світами понад море" [16, 417]. "Для мене нині емігрант, що летить світом, як брудна, вандрівна птаха, оставша від громади, – і біль, і поезія" [17, 417], – писав він Кобилянській, і в такому ключі створені його новели на тему канадської еміграції.

У новелах "Осінь" (1898), "Мамин синок" (1898) та "Кленові листки" (1900) Стефаник торкається теми емігранта побіжно, а в новелі "Камінний хрест" (1899) розгортає її до рівня драматизованої студії.

Новела "Осінь" – це наче ілюстрація фройдівської тези, що людина безсила супроти зовнішніх причин свого лиха (комплексу меншовартости), тому завжди спрямовує протест на найближче родинне або національне довкілля.

У новелі "Мамин синок" Стефаник відтворює властиве селянам прагнення пошукати кращих життєвих перспектив за океаном. Це вже була тенденція батьків "радикальної" освічености, яку вони старалися передати дітям. "А хто ти є?" – запитує батько трирічного Андрійка. – Луский ладикал. – Добре. А куди ти поїдеш? – До Канади... – А дедю озмеш з собов? – Озму дедю та й маму та й Івана вуйниного, та й гет поїдемо..." Як і в попередньому оповіданні, жінка докоряє чоловікові, аби не "зіцірував хлопца" та не брав його "на екзамент" [18].

У "Кленових листках" бідняк Іван ладен своїх дітей "у міх забрати" та "до тої Канади" пішки їх занести, якби не моря, що йому дорогу заступають.

Виїзд за океан у згаданих новелах не реалізується. У двох – на перешкоді стоять жінки-матері, в останній – матеріальні нестатки.

У "Камінному хресті" розлука з рідною землею довершується. Вирвавши коріння з рідного ґрунту, скинувши селянську одягу, як власне обличчя, Іван Дідух везе сім'ю у нові краї. А як символ пам'яті й любови до рідної землі, страждання та досмертної туги, залишає камінний хрест на пагорбі.

Задум новели Стефаник виношував п'ять років і формував на враженнях з краківського двірця, на реальних подіях та власному досвіді. Прототипом Стефаникового героя став Стефан Дідух (1836 – 1911) з Русова, який прибув до Канади в травні 1899 р., маючи 63 роки. На молодого літератора він мав "великий" і "прегарний" вплив, і відразу по його виїзді Стефаник написав своє оповідання як сплату "довгу" Дідуху, вклавши багато його "дослівних думок" в уста свого героя.

У листі від 9 лютого 1935 р. Стефаник писав до Канади внуку С. Дідуха, Миколі Гавінчукові: "Він був дуже розумний, спокійний, інтересувався громадськими справами та перший заклав читальню в Русові, де й був активним членом аж до виїзду до Канади. Зі своїми дітьми і внуками він... покинув рідну землю... То були люди найбільш енергічні в селі, до найбільш енергічних і завзятих належав Ваш дід по матері, Стефан Дідух" [19, 125]. Дивлячись на нього, Стефаник витесав, як висловила Кобилянська, "пам'ятник для свого народу" [20].

Літературна критика переважно зосереджується на економічних реаліях "Камінного хреста" або на психологічній та стилістичній експресивності моменту прощання героя з русівчанами та своїм кам'янистим горбом*. Однак, на наш погляд, Стефаників задум спрямований на іншу проблему.

Це студія з глибоким символічним і філософським підтекстом, у якій прощання Дідуха є лише канвою. Драма людини, переможеної волею своєї сім'ї, стає метафоричним узагальненням національної поведінки в екзистенціально-граничних ситуаціях, показом конфронтації вольового й чуттєвого, міцного й податливого в українській психіці. Чуттєвість і брак опору уособлює Іван, а вольове начало й раціоналізм – Михайло.

Ці антиподи бачимо в різних Стефаникових оповіданнях. Іван – це Ѓьоргій і його жінка в новелі "Злодій", вїйт-боягуз у "Засіданні", Максим у "Синах". А Михайлові прототипи – у старому мужику-твердовірцеві ("Засідання") та в жінках-матерях новел "Осінь" і "Мамин синок".

Ѓьоргій і його "застрашена" жінка звільняють від належної кари "злодія" – Стефаникову алегорію чужих і злих зовнішніх сил, що грабують мужика і доводять його до самозради. Натомість Михайло як речник спротиву й правосуддя проганяє Ѓьоргія за "м'якість" з його хати й карає смертю людину "зі світу" за матеріальну й духовну крадіж та підступність.

Іван Дідух, поважаний у селі газда, підкоряючись настирливій волі жінки й синів, покидає рідне гніздо, а цього б "ніколи не було, якби не вона з синами" [21, 322]. Цю перемогу Стефаник вкладає в метафору "великого каменя", викоченого з води "якоюсь долішньою силою". І той камінь, "тяжкий і бездушний", лежить на березі й глядить на воду, як на своє "утрачене щастя". Так Іван очима свого "камінного хреста" на горбі дивився на русівчан, яких покидав.

Однак Іванова "м'якість" не завершується тільки болем утрати. Він скидає "мужиче" вбрання і переодягається "по-панцки". Обурений Михайло, що доти ніби співчував Івановому болеві, схоплює його за барки і "верещить, як скажений": "Мой, як-сс газда, то фурни тото катранє з себе, бо ті віполічкую, як курву!" Але Іван уже не мав сили "фурнути" своє "катранє". Він шалено танцював "польки" й термосив своєю мізерною жінкою як власним сумлінням і "мнекістю".

Ці дві центральні сцени "Камінного хреста" – "переодягнення" й конфлікт між Михайлом та Іваном – мають реальну аналогію в житті автора. Перша є ніби сповіддю Стефаника, катарсисом від приниження, пережитого у гімназії, куди він з'явився в "панському одінні", яке справив батько, щоб син не відрізнявся від "міщан". "До того часу й відтоді дотепер я не чув більшого стида, і здається мені тепер, – пише Стефаник в "Автобіографії", – що я був би іншим чоловіком, якби той стид мене не отруїв" [22, 47]. А конфлікт між Михайлом і Іваном має паралель з реальними стосунками двох найбільших і найбагатших русівських родів – Стефаників та Дідухів, котрі постійно боролися за владу і першість у се-

лі. Ця боротьба "породила родові гордощі і деякий аристократизм", – пише Стефаників син Юрій (Гаморак) [23, 4].

Письменник підніс цей автобіографічний матеріал до рівня філософської й соціопсихологічної студії, в якій аналізує зіткнення "емоціонального" й "раціонального" та змагання між "vita heroica" і "vita tinnita" в українській колективній психіці. У новелі "Злодій" устами Михайла Стефаник заявляє: "Мнекому ніколи не варт бути, бо мнєкий чоловік нездалий до нічого"; а у промові 21 травня 1914 р. на честь сторіччя від дня народження Шевченка він закликав: "Читайте його слово, шукайте тої дороги, йдіть нею, щоби з вас були люди найтвердші... З Шевченка набирайте карности, відшукуйте квіти краси, а будете кращі і зближитеся до сходу нашого сонця..." [24, 30-32].

Тут есенція Стефаникового "Камінного хреста", інших новел з мотивом емігранта та всієї творчої спадщини письменника.

Література

1. Лист Василя Стефаника до Ольги Кобилянської (кінець січня 1899, Краків). // Василь Стефаник. Твори. – К., 1964. – С. 424-425.
2. Там само. – С. 319.
3. *Василь Стефаник*. Для дітей. // Громадський Голос. – 1899. – Ч.15.
4. *Василь Стефаник*. Твори. – С. 318-319.
5. В. Стефаникові, мабуть, не було відомо, що 1895 р. за дорученням "Просвіти" до Канади прибув д-р Осип Олеськів, щоб переговорювати з канадським урядом і побачити землі, призначені для українських поселенців. З його ініціативи канадський уряд покликав Кирила Геніка-Березовського із села Березова, повіт Коломия, який прибув до Канади в 1896р. для обслуговування українських емігрантів у Вінніпезі.
6. 1895 р. у Львові були видані дві інформативні брошури авторства д-ра Олеськіва "О Еміграції" та "Про вільні землі", про які нема згадки в статті В. Стефаника "Для дітей".
7. *Василь Стефаник*. Твори. – С. 321.
8. Там само. – С. 322.
9. Там само. – С. 321.
10. Василь Стефаник у критиці та спогадах. Статті, висловлювання, мемуари. Упорядкування, вступна стаття та примітки Федора Погребенника. – К., 1970. – С. 98 - 99.
11. Там само. – С. 99.
12. *Василь Стефаник*. Твори. – С. 488.
13. Стефаник реферує до будови народного дому в Русові.
14. Там само. – С. 488.
15. Лист В. Стефаника до О. Кобилянської (листопад 1898, с. Русів). // Василь Стефаник. Твори. – С. 488.

16. *Василь Стефаник*. Твори. – С. 417.

17. Там само. – С. 417.

18. Данило Струк у монографії "A Study of Vasyl' Stefanyk: The Pain at the Heart of Existence" (Ukrainian Academic Press, 1973) робить такий коментар до новели "Мамин синок": "Приємна атмосфера, яку створює новела, є дещо затруєна (підкреслення наше – Я. Р.) при самому кінці, коли Андрійко у відповідь батькові каже, що поїде до Канади. Без коментаря Стефаник натякає як на сумне явище, – коли малі "щасливі" діти уявляють собі еміграцію як щось, варте очікування" (с. 112).

19. *Юрій Кленовий* (Юрій Стефаник). "Камінний хрест" В. Стефаника. Передісторія цієї новели та її героїв. // Тома Кобзей. Великий різьбяр українських селянських душ. – Американське Наукове Товариство ім. Шевченка, Бібліотека Українознавства. – 1966. – Т.21. – С. 125.

Микола Гавінчук жив у Smoky Lake, Alberta. Стефан Дідух поселився недалеко від теперішньої місцевості Hilliard Alberta і помер 29 січня 1911 р. на 75-му році життя й був похований у тій самій місцевості на цвинтарі "коло Григорчуків". (Там само. – С. 124).

20. Лист О. Кобилянської до В. Стефаника (4 червня 1899) з приводу появи новели "Камінний хрест".

21. Треба відмітити, що в статті В. Стефаника "Під вражінням вистави "Земля" (у Львові) він не згадує ролі Дідухової жінки в його еміграції, а лише "дітей", "невісток" і "доньок", що "не давали йому жити, і тому він втік до Канади". (Див.: Василь Стефаник. Твори. За редакцією Ю. Гаморака. 2-е вид. – Регенсбург, 1948. – С. 322). Статтю "Під вражінням вистави "Землі" – з приводу інсценізації Стефаникових новел "Вона – земля", "Сини", "Марія", "Злодій", "Побожна" і "Морітурі" львівським театром "Заграва" (1933) під керівництвом режисера Володимира Блавацького – Стефаник написав 1935 р. й послав її літературному редакторові львівського "Діла" Михайлові Рудницькому, але той, як пише Стефаників син Юрій, "спогаду не хотів надрукувати". Цю статтю вперше було надруковано в газеті "Новий Час" (Львів) 25 січня 1937 р. (Тома Кобзей. Великий різьбяр українських селянських душ. – С. 124).

22. *Василь Стефаник*. Твори. За ред. Ю. Гаморака. 2-е вид. – Регенсбург, 1948. – С. 47.

23. Там само. – С. 4.

24. Там само. – С. 30 – 32.

*Стаття надійшла до редакційної колегії 20.10.2010р.
Рекомендовано до друку докт. філол. наук, проф. Погребенником В.Ф.*

STEFANYK'S PORTRAIT OF EMIGRANT

(To the 100-th anniversary of Ukrainian settlement in Canada: 1891-2011)

Y. I. Rozumny

*Manitoba university, department of slavic studies;
Manitoba (Canada)*

The article highlights the problem of artistic representation of migrant's image in V. Stefanyk's short stories. The work is timed to 120 anniversary of Ukrainian settlement in Canada, the 1891-2011.

Key words: *emigrant, the social gap, short prose, portrait*